ՀՐԱՆՏ ԱԲՐԱՀԱՄՅԱՆ
Պատմական գիտությունների թեկնածու

Դավադրություն

ԼՂԻՄ-Ի ԿԱԶՄԱՎՈՐՄԱՆ ՀԱՐՑԻ ՇՈՒՐՋԸ

Հազարամյակների պատմություն ունեցող Արցախ աշխարհը դժվարին, բայց և հերոսական ուղի է անցել: Արցախահայությունն իր բնօրրանը արյան գնով է պաշտպանել օտարերկրյա բռնակալներից: Արցախցի մեր նախնիները երբեմն դար առաջ հույսով հայացք նետեցին դեպի հյուսիս՝ հավատացած լինելով, որ երբևիցե փրկություն կգա այնտեղից: Անկախ ու ազատ մայր Հայաստանի հետ վերամիավորված արցախցիները հյուսիսի իրենց «բարեկամներից» 1920 թվականին մի այնպիսի ապտակ ստացան, որի ցավը հետագծում ավելի սաստկացավ: Իսկ դրա ամբողջական պատկերը տեսնում ենք այսօր, երբ այդ նույն «բարեկամի» ձեռքով ցեղասպանություն է իրագործվում Արցախ աշխարհում:

1920-ին 11-րդ կարմիր բանակ կոչեցյալի հրամանատարությունը, որը Ադրբեջանի պարագլուխների ձեռքին դարձել էր խաղալիք, 1920-ին նվաճած Արցախը ոչ միայն նվիրաբերեց Ադրբեջանին, այլև մարդկանց հասցրեց չքավորության ծայրահեղ աստիճանի՝ թալանելով և խլելով գրեթե ամեն ինչ:

Արցախահայությունը կանգնած էր իր իրավունքների պաշտպանության անսասան դիրքերում: Նա ըմբոստացավ բռնապետական նոր իշխանության դեմ: Այդ պայքարը գլխավորում էր Թևան Ստեփանյանը: Այն ընդգրկեց գրեթե ամբողջ Արցախը, և ճնշվեց, արյան մեջ խեղդվեց Արցախում պատժիչ ուժերի դեր կատարող կարմիր բանակի կողմից: Հենց այդ ժամանակ էլ առաջ քաշվեց Արցախում հանրաքվե անցկացնելու և նրա լեռնային շրջանները միավորելու ու առանձին հայկական ինքնավար մարզ կազմակերպելու խնդիրը: Հարցը քննարկվեց Անդրերկրկոմում: Արցախահայության զգալի մասը, ովքեր պայքարում էին Արցախը Հայաստանի կազմի մեջ թողնելու համար, մերժում էին ինքնավարության գաղափարը, իսկ նրանք, ովքեր կողմնակից էին կցել Ադրբեջանին, պաշտպանում էին ինքնավար մարզ ստեղծելու գաղափարը: Ադրբեջանի ազգայնականներից ոմանք էլ, ընդհանրապես, դեմ էին ինքնավարության սկզբունքին: Օրինակ, 1923 թվականին Նարիմանովը Մոսկվայից Բաքու ուղարկած նամակում գրում է, թե մենք ինքնավարություն տալու համար չենք նվաճել Ղարաբաղը:

1921 թ. հուլիսի 5-ին Անդրերկրկոմում ընդունվեց մի որոշում, ըստ որի Լեռնային Ղարաբաղն ինքնավար մարզի իրավունքով բռնակցվում է Ադրբեջանին: Որպեսզի անօրեն և իրավական հիմքից զուրկ այդ որոշմանը սահմանադրական կեցվածք տրվի, Բաքուն որոշում է շտապ կարգով Լեռնային Ղարաբաղ ուղարկել Նախարարների խորհրդի նախագահի տեղակալ Լևոն Միրզոյանին և ռազմածովային ուժերի կոմիսար Ալիհեյդար Կարաևին՝ նրանց առաջ խնդիր դնելով ինչ գնով էլ լինի, Արցախի աշխատավորներից կորզել ինքնավարության իրավունքով Ադրբեջանին կցվելու համաձայնությունը: Լ. Միրզոյանը և Ա. Կարաևը Արցախի լեռնային շրջաններում հրավիրում են տեղական խորհուրդների արտահերթ համագումարներ և փորձում սպառնալիքների տակ այնպիսի որոշումներ ընդունել տալ, որոնք կբխեին Ադրբեջանի զավթողական ձգտումներից: Տեղական խորհուրդների՝ նման մի համագումար էլ 1921-ի օգոստոսի 1-ին տեղի ունեցավ Վարանդայի Հաղորտի գյուղում, որի աշխատանքներին մասնակցելու համար այնտեղ ժամանեց Լևոն Միրզոյանը: Նա համագումարի պատգամավորներից պահանջեց որոշում ընդունել Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավարության գաղափարին հավանություն տալու և Ադրբեջանի կազմի մեջ մտնելու օգտին: Պատգամավորները խիստ ըմբոստացան և մերժեցին Լևոն Միրզոյանի տմար պահանջը, պնդելով, որ իրենց ձգտումն անսասան է՝ մնալ մայր Հայաստանի կազմի մեջ: Չնայած Միրզոյանի և Կարաևի սպառնալիքներին, համանման անհնազանդություն ցուցաբերեցին նաև մյուս շրջանների խորհուրդների համագումարների պատգամավորները:

Հետագայում, 1921—1923 թվականներին, Լևոն Միրզոյանը, Ալիհեյդար Կարաևը և Բաքվի այլ կամակատարներ տարբեր առիթներով հաճախակի են լինում Արցախում, արցախցիներին ստորեն խոստանում բաց թողնել հացահատիկ, աղ, լուցկի, կտորեղեն, դաշտավայրային տարածություններից արոտավայրեր հատկացնել, միայն թե համաձայնվեն մտնել Ադրբեջանի կազմի մեջ: Ադրբեջանի պանթուրքիստները հույս ունեին, թե Արցախի լեռնային մասի հայկական շրջանները միավորելու և ինքնավար մարզ կազմելու միջոցով կմարեն մայր Հայաստանի կազմի մեջ մնալու արցախցիների պայքարը: Մինչդեռ փաստերը խոսում են այն մասին, որ մինչև 1922 թվականի դեկտեմբերը Արցախում չի եղել շրջանային որևէ համագումար, խորհրդաժողով կամ հավաք, որտեղ մասնակիցների ճնշող մեծամասնությունը չարտահայտվեր Հայաստանի կազմում մնալու օգտին: Հենց դա էր պատճառը, որ Անդրերկրկոմը և Ադրբեջանի կուսակցական ու պետական մարմինները դիտավորյալ ձգձգում էին հրապարակել Լեռնային Ղարաբաղի Ինքնավար Մարզ կազմելու վերաբերյալ հայտարարագիրը:

ԼՂԻՄ-ի պատմաերկրագիտական թանգարանում պահվում են ծնունդով արցախցի, ներկայումս Մոսկվայի բնակիչ Ս. Գ. Միրզաբեկյանի հուշերը, որտեղ պատմվում է, թե ինչպես 1922 թվականի նոյեմբերին Արցախ են ժամանում արդեն Ադրբեջանի Կենտկոմի առաջին քարտուղար Ալիհեյդար Կարաևը և երկրորդ քարտուղար, միևնույն ժամանակ Բաքվի կուսակցական կոմիտեի առաջին քարտուղար Լևոն Միրզոյանը: Նրանց պահանջով շտապ կարգով Նուխիում խորհրդակցության են հրավիրվում երկրամասի գյուղական և շրջանային խորհուրդների նախագահներն ու քարտուղարները: Նախ ելույթ է ունենում Կարաևը: Նա, բացատրելով հավաքի նպատակը, նշում է, թե իր Մոսկվայի համար շատ դժվար է նաև ղեկավարել իրարից անջատ-անջատ մարզերն ու գավառները: Դրա համար էլ, շարունակում է Կարաևը, Մոսկվայից հրահանգված են տեղական խորհրդային իշխանությունների հետ քննարկել հանրապետությունների առանձին շրջաններ և մարզեր խոշորացնելու (միավորելու) հարցը, ելնելով տնտեսական և ազգային հատկանիշներից: Այնուհետև Կարաևը պնդում է, թե Լեռնային Ղարաբաղը պետք է միանա Ադրբեջանին, որովհետև նա տնտեսապես կապված է Ադրբեջանի հետ և Ռուսաստանից հացամթերքներ ու այլ ապրանքներ Ղարաբաղ են փոխադրվում Բաքու-Եվլախ երկաթգծով, մինչդեռ ղարաբաղցիները զրկված են Հայաստանի հետ նման կապեր ունենալու հնարավորությունից: Խորհրդակցության մասնակիցները, վերհիշում է Միրզաբեկյանը, մերժում են Կարաևի առաջարկությունը՝ նրան հիշեցնելով, որ ադրբեջանցի ազգայնականների կողմից Արցախում ոչնչացվել են բազմաթիվ հայկական գյուղեր, Շուշի քաղաքը, բարբարոսաբար սպանվել են տասնյակ հազար հայեր:

Լևոն Միրզոյանը, կրկնելով Կարաևին, փորձում է հիմնավորել, թե Լեռնային Ղարաբաղը Ադրբեջանի կազմի մեջ մնալը նպատակահարմար է, որովհետև նա տարածքային կապ չունի Հայաստանի հետ, Լեռնային Ղարաբաղի և Հայաստանի միջև ընկած է Քուրդստանը: Ելույթ ունեցողների մեծամասնությունը պաշտպանում է Արցախը Խորհրդային Հայաստանի կազմի մեջ մտնելու առաջարկը: Կարաևն ու Միրզոյանը երեք օր շարունակ «մշակում» են խորհրդակցության մասնակիցներին: Ի վերջո Ադրբեջանի էմիսարներին հաջողվում է նրանցից որոշում կորզել Արցախը ինքնավար մարզի իրավունքով Ադրբեջանին բռնակցելու վերաբերյալ:

(Շարունակելի)